

Izvorni znanstveni rad
UDK 23/28:323.13(=411.16)(091)
23/28+296+297(091)
94(569.4:394.5)
Primljeno: 19. rujna 2012.

Kršćanski cionizam: nastanak i razvoj neočekivanoga političko-religijskog fenomena

BORIS HAVEL

Ministarstvo vanjskih i europskih poslova Republike Hrvatske

Sažetak

Kršćanski je cionizam kao političko-religijski fenomen značajno utjecao na oblikovanje bliskoistočnih prilika i političkih procesa. U članku se tvrdi da su kršćani koji su u određenoj mjeri bili potaknuti vjerom odigrali važnu, a katkad i presudnu ulogu u židovskom povratku na Cion i u izgradnji izraelske države. Relevantnost te teme ne jenjava jer su udio i značaj religioznih aktera u politici Bliskog istoka stalno u porastu. Kršćanska vjera kao motiv za pružanje političke potpore Izraelu privukla je više pozornosti šire javnosti tek posljednjih godina, pri čemu se tome fenomenu uglavnom prilazilo površno, osobito u Europi gdje je percipiran kao nov i bizaran američki ispad iza kojeg se kriju neki drugi interesi. U ovom se članku povijesnim pregledom nastanka i razvoja kršćanskog cionizma pokazuje da nije tako, tj. da pokret vuče korijen iz prve polovice 19. stoljeća, da je poniknuo iz određenih teoloških i biblijskih tumačenja, kao i zbog čega u prošlosti nije bio više zapažen. Kršćanski je cionizam sredinom 20. stoljeća prošao kroz korjenitu promjenu: od primarno eshatološkoga i prozelitskoga evangelizacijskog postao je politički pokret u kojem ideologija i geopolitički odnosi igraju sve važniju ulogu. Pokret se i dalje temelji na kršćanskoj vjeri, ali u potpori židovskoj državi više se ne naglašavaju proroštva o posljednjim vremenima, nego se kao središnje teme javljaju zajednički korijen te civilizacijska i svjetonazorska bliskost židovstva i kršćanstva, ispunjenje starozavjetnih obećanja, protivljenje globalnom džihadu te kršćansko grizodušje zbog Holokausta. U članku se razvija teza da je kršćanski cionizam međureligijski odnos bez presedana te da je usprkos složenosti i prisutnosti i drugih komponenti u njemu njegova glavna odrednica religija.

Ključne riječi: kršćanski cionizam, Izrael, Palestina, Bliski istok, filosemitizam

Tijekom čitavoga razdoblja britanske uprave nad Palestinom (1917.-1948.) najveći dio britanskih časnika i administrativnog osoblja na službi u Palestini bio je skloniji Arapima nego Židovima.¹ Otvoreni protužidovski i protucionistički stav među njima, kao i među britanskim časnicima općenito, nije bio rijetkost (Burchet, 1946: 46). Tek manji dio, među kojima će kasnije osobito važnu ulogu odigrati obavještajni časnik Orde Wingate, simpatizirao je Židove i njihov državotvorni pokret. Kao razloge protužidovskog stava svjedoci vremena i povjesničari navode pojavu engleskog prijevoda *Protokola cionskih mudraca*, koji je 1918. među Britancima na Bliskom istoku bio poznatije štivo od Balfourove deklaracije objavljene godinu dana ranije, te uvjerenje kako mnogi Židovi pristigli u Palestinu iz Rusije zagovaraju ideje komunizma i socijalizma (Weizmann, 1949: 217-222; Johnson, 1988: 431; Morris, 1999: 88-89). Dio časnika smatrao je da se židovskim useljavanjem domicilnom stanovništvu čini nepravda, dio je gajio antisemitske stavove, a dio se pribojavao da će procionističkom politikom Britanija antagonizirati arapski svijet (Morris, 1999: 88-89). Među britanskim časnicima koji su u povijesti ostali zabilježeni kao neskloni Židovima bilo je i onih koji su nezahvalan posao imperijalnog službenika u toj nemirnoj pokrajini pokušavali obavljati što su bolje znali, pa su optužbe o njihovu antisemitizmu vjerojatno neutemeljene, usprkos nekim odlukama koje su donijeli na štetu Židova. Kasnije, u drugoj polovici 1930-ih Orde Wingate je u privatnoj prepisci izrazio mišljenje kako je protužidovski i proarapski stav britanske administracije u Palestini bio proizvod slanja najgoreg kadra u tu zemlju, koji su Arapi pridobili laskanjem (Sykes, 1959: 122).

Razlozi procionističkog stava kod drugoga, malobrojnijeg dijela britanskih časnika, kao i kod nekih članova vlade zaslužnih za nastanak Balfourove deklaracije također su raznovrsni i složeni. Naznake postojanja religijskog utjecaja zamijetio je određeni broj povjesničara poput Christophera Sykesa i Barbare Tuchman, no oni pišu odmjereno, a izvore tumače oprezno, te se religija u njihovim analizama rijetko javlja kao prevladavajući čimbenik u oblikovanju nečije karijere, stavova ili postupaka.² Ne neočekivano. U odnosu na židovstvo i islam kršćanska religija, uključujući njezin evanđeoski ogranak o kojem će biti najviše riječi, puno je više osobna kategorija, na koju se na modernom Zapadu nije uobičajeno pozivati pri donošenju državnčkih ili službenih odluka.³ Kršćanin se u prosudbi “pravedno-

¹ Članak je prilagođeno poglavlje iz doktorske disertacije na temu *Religijski čimbenik arapsko-izraelskog sukoba* koju je autor obranio na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Svi su prijevodi s engleskoga, švedskoga ili hebrejskoga jezika autorovi.

² Primjer je Sykesov pregled Balfourova vjerskog života u kontekstu donošenja Deklaracije (Sykes, 1953: 190-193), kako ćemo vidjeti malo kasnije.

³ Ovo ne znači da se kršćanska vjera ciljano zadržava unutar okvira duhovnosti i liturgije, nego da je njezina prisutnost izvan tih okvira često nenametljiva. U zemljama reformacijske tradicije

ga” i “nepravедnoga” lako može voditi načelima vjere te čak pridavati soteriološku vrijednost svome političkom postupanju, tumačeći ga kao “vršenje dobrih djela”,⁴ a da to u javnosti ostane nezamijećeno. Dojam je da je religijska motivacija dijela važnih kršćanskih političkih aktera iz vremena Mandata koji su podržali cionizam odigrala veću ulogu nego što se općenito pretpostavlja i nego što su sami akteri priznali. Tek se sedamdesetih godina prošloga stoljeća među određenim kršćanskim zajednicama, a potom i njima bliskim političarima, održavanje Izraela povezuje ne samo sa sigurnosnim i političkim interesima nego i sa židovsko-kršćanskim teološkim, etičkim i civilizacijskim bliskostima. Tome je značajno pridonijela ideološka polarizacija do koje je na Zapadu došlo u vrijeme Vijetnamskog rata, uslijed koje su mnogi lijevo orijentirani intelektualci, političari, aktivisti te dio javnosti stali protiv imperijalizma i kolonijalizma. S imperijalizmom se nakon Šestodnevnog rata u tim krugovima sve više povezivao i Izrael. Promjena stava javnosti i službene politike iz proizraelske u protuizraelsku možda je bila najvidljivija u Švedskoj, državi u kojoj su socijalizam i sekularizacija šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga stoljeća bili na vrhuncu.⁵ Konzervativni, tradicionalni i nesocijalistički dio javnosti i političara, kojeg su glavninu – osobito u Americi – činili evanđeoski kršćani, zauzeo je suprotan stav i pružio snažnu potporu Izraelu. U Izraelu je 1977. na vlast došla konzervativna stranka Likud, a njezin premijer Begin (1977.-1983.) prvi je visoki izraelski političar koji je prepoznao vrijednost evanđeoske kršćanske potpore židovskoj državi.⁶ Ta je potpora značajno formalizirana 1980. otvaranjem Međunarodne kršćanske ambasade u Jeruzalemu (ICEJ),⁷ koja je s vremenom uspostavila

(crkve nastale na nauku Luthera, Calvina, Zwinglija i drugih reformatora) svijest o relevantnosti vjere za svako područje života načelno je snažnija nego u katoličkim zemljama. Primjer je poznato Weberovo povezivanje protestantske etike s ekonomskim i gospodarskim razvitkom teologija nizozemskog teologa i premijera 1901.-1905. Abrahama Kuypera (vidi Heslam, 1998). Usto, kršćanski je cionizam od svojih početaka u određenoj mjeri bio kontroverzna tema, kako ćemo vidjeti dalje u tekstu, pa su političari koji su ga promicali češće imali razloga ne iznositi vjerske motive.

⁴ Usp. Jakov 2:14-25.

⁵ Vidi članak E. Svenssona *Fact Finding-resor i österled* u Bjereld i Carmesund (2008: 37-38).

⁶ Izraelski su političari od konca 1970-ih prepoznali utjecaj evanđeoskih kršćana na američku politiku, zbog čega je premijer Begin postavio dužnosnika za vezu s njima (Ariel, 2002: 30).

⁷ Premda su od 1980. gotovo svi izraelski premijeri sudjelovali u važnim zbivanjima u organizaciji ICEJ-a (Prior na str. 131 piše da je “od njezina osnutka 1980. Ambasada izrabljivana od svih izraelskih premijera”), najveće je savezništvo postignuto s izraelskim političarima desnice. Velik dio židovske populacije izvan Izraela ostao je nepovjerljiv prema evanđeoskim kršćanima (Spector, 2009: vii-viii), što se, između ostaloga, može povezati s dominacijom lijevo-liberalne političke opcije među Židovima iz dijaspore.

podružnice u šezdesetak zemalja diljem svijeta.⁸ Danas je potpora Izraelu sastavni dio konzervativne desne političke opcije na Zapadu, poput zagovaranja prava nerođene djece ili protivljenja istospolnim brakovima, što su pitanja usko vezana uz vjeru. Zbog sve veće prisutnosti toga fenomena u svijetu,⁹ njegove donekle kontroverzne prirode, slabe obrađenosti u politološkoj literaturi i drugih razloga, opis njegova današnjeg oblika puno bi toga ostavio nedorečeno. Zato je važno osvrnuti se na protocionističke stavove kršćana iz vremena neposredno pred nastanak židovskoga političkog cionizma te u vrijeme mandatne Palestine. Kako ćemo vidjeti u ovome članku, dominantni razlozi kršćanskog cionizma iz 19. i prve polovice 20. stoljeća, te oni iz razdoblja koje je uslijedilo i traje do danas, bitno su različiti.

Ekleziologija i tumačenje pojma Izrael

Tema povratka Židova u Jeruzalem i njihova “spasenja” kao preteče ostvarenja eshatoloških proroštava prisutna je diljem Staroga zavjeta, kao i na nekoliko mjesta u Novom zavjetu (v. Luka 21:24, Rimljanima 11:26). Ipak, do konca 19. stoljeća ona je uglavnom smatrana nevažnim pitanjem kojim se ne bavi srednjostrujaško kršćanstvo, nego “sekte”.¹⁰ Istodobno se u protestantskim evanđeoskim ili evanđelikalnim¹¹ krugovima počeo oblikovati avangardni protocionistički pokret, potaknut prvenstveno eshatološkim mesijanskim očekivanjima. Rimokatolička i druge tradicionalne crkve dugo su bile izvan tih tokova. Razlozi se prvenstveno nalaze u njihovu različitom tumačenju Biblije te biblijskih koncepta i pojmova (Prior, 2005: 131; Brog, 2006: 13). U evanđeoskim zajednicama Biblija se načelno tumači doslovno, a nejasni dijelovi biblijskoga teksta tumače se na temelju drugih, jasnijih, prema načelu da “Pismo mora biti sam svoj tumač” (Bray, 1996: 11). Takva je egzegeza predstavljala snažan zaokret u odnosu na stoljetno crkveno tumačenje Biblije, čak i ono nakon protestantske reformacije. Luteranska i Kalvinistička crkva su, naime, zadržale određeni skolastički pristup, inače više svojstven Rimokatoličkoj crkvi, u kojem je logika, uz objavu, ostala važnim dijelom teologije. Pijetisti iz 17.

⁸ Osim ICEJ-a neke su od najpoznatijih organizacija kršćanskih cionista *International Christian Zionist Center, Bridges for Peace, Christians United for Israel, Christian Friends of Israeli Communities* (koja naglašava suradnju evanđeoskih kršćana sa židovskim naseljenicima Judeje i Samarije), *Eagle's Wings* i *Day of Prayer for the Peace of Jerusalem*.

⁹ Prior, inače vrlo nesklon kršćanskom cionizmu, procjenjuje da je kršćanskih cionista diljem svijeta oko 90 milijuna (Prior, 2005: 98).

¹⁰ Primjerice, Abraham Kuyper upozoravao je na odmicanje od bitnih tema spasenja duše i svraćanje pozornosti na “senzacionalističke teme”, među koje je svrstavao i židovski povratak u Jeruzalem (Bratt, 1998: 172).

¹¹ Evanđeoske zajednice usredotočuju se na “1. autoritet i dostatnost Pisma, 2. jedinstvenost otkupljenja Kristovom smrću na križu, 3. potreba za osobnim obraćenjem, 4. nužnost, ispravnost i hitnost evangelizacije” (McGrath, 2007: 142).

stoljeća prvi su odbacili takvu metodu, pa se često smatraju pretečama evanđeoskog kršćanstva. No i neke zajednice proizišle iz toga kršćanskog ogranka s vremenom su prihvatile različite načine viđenja i tumačenja Biblije, od kojih su neke kao metodološku polaznu točku uzele primjerice humanizam, socijalni aktivizam ili liberalizam (*ibid.*: 539-563). Druge su ostale privržene Svetom pismu i načelima evangelikalizma, izbjegavajući i skolastiku tradicionalnih crkvi i liberalne modernističke trendove. Evangelikalizam kao takav s vremenom je postao prisutan u gotovo svim kršćanskim denominacijama. Budući da sam nije denominacija (McGrath, 2007: 142-143), evanđeoski se kršćani mogu naći i u crkvama koje su striktno “evanđeoske”, poput pentekostalnih, i u tradicionalnim protestantskim denominacijama, a posljednjih desetljeća sve više i u Katoličkoj crkvi.

Osobitost evangelikalizma u odnosu na tradicionalno denominacijsko kršćanstvo, koja će u kontekstu cionizma postati važna, leži u jednom dijelu ekleziologije. Tradicionalna Crkva od patrističkih vremena pa sve do sredine 20. stoljeća, kada su strahote Holokausta potaknule preispitivanja, sebe je vidjela kao *Verus Israel*; kao narod Božji koji je u toj ulozi zamijenio Židove, koje je Bog u međuvremenu odbacio. Evanđeoske crkve pak, kako McGrath objašnjava, nemaju osobito definiranu teoriju o Crkvi jer Novi zavjet u vezi s tim pitanjem ne iznosi definiciju, nego samo načela. Zbog toga evanđeoski kršćani Crkvu nikad nisu smatrali “novim” ili “pravim” Izraelom u smislu u kojem su to kroz povijest činile Rimokatolička i Pravoslavna crkva, niti su, poput njih, potraživale političko-teritorijalne prerogative u Svetoj zemlji.¹² S pojavom ideje o židovskom povratku u Palestinu evanđeoski kršćani nisu imali teoloških poteškoća u prepoznavanju postojanja nacionalnoga, a kasnije i političkog kontinuiteta između starozavjetnog Izraela i Židova svoga vremena. Nadalje, evanđeoska teologija naglašava važnost povijesti, odnosno Božje objave sebe i svoje volje u njoj i kroz nju (Barth, 2007: 15; Havel, 2012: 19-42). Spasenje se u tom segmentu kršćanstva promatra u povijesnom kontinuitetu koji od Abrahama i hebrejskoga naroda vodi do Isusa Krista i Crkve. Koncem 19. stoljeća pojavio se pokret periodizacije povijesti poznat kao “dispenzacionalizam”, koji je tijekom 20. stoljeća bio osobito utjecajan među evanđeoskim kršćanima (McGrath, 2007: 538). McGrath kao jednu od najznačajnijih osobina toga pokreta vidi “tumačenje pojma ‘Izrael’ [koji] uvijek označava zemaljski židovski narod” (*ibid.*: 539). Takvo “novo” tumačenje biblijske riječi “Izrael” Brog naziva “najvećom promje-

¹² Katolička je crkva od Drugoga vatikanskog koncila promijenila stav (*Dokumenti*, 1986: 387-389) te se izravna tvrdnja da je Crkva postala narod Božji i u tom smislu zamijenila Izrael izbjegava. Ivan Pavao II. izjavio je: “Židovi su Božji narod s kojim je Bog sklopio Savez koji nikad nije proglasio nevažećim” (Rebić, 2007: 35). Vodeći teolog Reformirane crkve Karl Barth naučavao je da su Židovi “*verus Israel*” (Kessler i Wenborn, 2005: 137-138) te da je Crkva s Izraelom, a ne umjesto njega, Božji narod.

nom kršćanskoga stava prema židovskom narodu otkako je Konstantin obratio [na kršćanstvo] rimski imperij” (Brog, 2006: 13).¹³

Pa ipak, kad je riječ o Izraelu i cionizmu, između tradicionalnoga (katoličkog) i evanđeoskog ogranka Crkve ne može se povući oštra crta razdvajanja, niti su stavovi pojedinih vjernika jasni već iz naslova denominacije kojoj pripadaju. Važni katolički teolozi povezali su cionizam s biblijskim obećanjima, ali uglavnom puno opreznije od evangelikalaca, te među njima nije uobičajeno aktivno političko podržavanje Izraela kao odraza vjerskog uvjerenja. Jednu od najzanimljivijih i malo poznatih epizoda katoličko-cionističkih odnosa čini razgovor Nahuma Sokolova i pape Benedikta XV. koji se zbio 1917. u Rimu. Benedikt XV. bio je oduševljen idejom povratka Židova u svoju zemlju, sa zanimanjem se raspitivao o načinu i napretku cionističkog djelovanja te razgovor zaključio riječima: “Si, si, io credo che noi saremo buoni vicini” (Sykes, 1953: 202). Taj je susret bio velik obrat u odnosu na raniji razgovor Theodora Herzla i pape Pija X., koji je protekao u hladnom ozračju. Pio X. tada je židovskoj religiji priznao da je “temelj naše”, ali je i upozorio kako Židove koji još čekaju Mesiju i ne priznaju da je Isus Krist bio taj katolici ne mogu podržati u njihovu naseljavanju Palestine; još manje ukoliko onamo idu “kao narod bez ikakve religije” (*ibid.*: 156-157).

Počeci i razvoj kršćanskoga cionizma

Budući da Židovi i kršćani dijele isto Sveto pismo, dijele i mnoge predodžbe o posljednjim vremenima, uključujući i onu o židovskom povratku iz izgnanstva u Erec Izrael i Jeruzalem. Nesuglasje koje o toj temi postoji između Židova i kršćana prvenstveno se odnosi na pitanje okolnosti i židovskog motiva koji će taj povratak potaknuti. Iz perspektive evangelikalizma, viđenje židovskoga povratka u Svetu zemlju i cionizma kao ispunjenja biblijskih proroštava dosljedno je gore opisanoj metodi tumačenja Biblije u tom ogranku Crkve, premda takvo viđenje nije i jedino.¹⁴ Slično kao i u židovstvu tek je spoj doslovnog tumačenja Biblije i pridavanja epistemološke vrijednosti povijesti u teologiji doveo do porasta kršćanske religijske potpore cionističkom pokretu. No on ni u vrijeme Herzlova političkog djelovanja nije bio nepoznat; štoviše, kršćanski je cionizam, dakako, ne pod tim nazivom,¹⁵ prethodio židovskome cionističkom pokretu (Brog, 2006: 91).

¹³ Temeljni novozavjetni odlomak za shvaćanje uloge i budućnosti Židova u Božjem planu spašenja jest Ivan 4:22 i Rimljanima 11:1-32. Brogova je izjava po mom mišljenju pretjerana jer segment kršćanstva o kojem je riječ nije *ad hoc* nanovo rastumačio koncept Izraela, nego je, kad je ta tema postala aktualna, već postojeća načela svoje hermeneutike primijenio na dijelove Pisma koji govore o Izraelu.

¹⁴ Za primjer evanđeoske teološke kritike kršćanskog cionizma vidi Berković (2008: 63-92).

¹⁵ Termin “kršćanski cionizam” prvi se put pojavio 1903. u *New York Timesu*, no u širu uporabu ulazi 1990-ih, dok njegova općeprihvaćena definicija još ne postoji (Spector, 2009: 2). U

Puritanski teolog John Owen još je u 17. stoljeću pisao o židovskom povratku u pradomovinu (Brown, 1997: 19-20), ali je značajniji kršćanski aktivizam s tim ciljem započeo tek dva stoljeća kasnije. Od 1820-ih kršćanski su misionari postali aktivni u propovijedanju kršćanske vjere među palestinskim Židovima te u zagovaranju židovskoga povratka na Cion. U njihovu povratku vidjeli su važan preduvjet za ispunjenje mesijanskih proroštava i obećanja vezanih uz posljednja vremena (Morgenstern, 2006: 165-166). Lord Shaftesbury (1801.-1885.), “najutjecajnija osoba viktorijanskog doba izvan službene politike, s iznimkom Darwina”, zagovarao je da britanska vlada od Turaka ishodi dopuštenje za židovski povratak u Palestinu, vjerujući da bi time bila ispunjena biblijska proroštva i otvoren put prema otkupljenju čovječanstva (Tuchman, 1984: 176). Najvažnije vjerovanje u njegovu životu bilo je ono o drugom Isusovu dolasku koje je, njegovim riječima, bilo “pokretačko načelo moga života, jer sva svjetska zbivanja vidim kao podređena tome velikom događaju”. Dio njegove eshatološke vizije bio je i povratak Židova u Palestinu nakon što povjeruju u Isusa kao Mesiju (*ibid.*: 178),¹⁶ što je bila određena sinteza starozavjetnih i novozavjetnih proroštava. U drugoj polovici 19. stoljeća razmišljanja britanskih kršćana o skorom okupljanju Židova u njihovoj pradomovini postaju učestalija, a Shaftesburyjev “cionizam” počinje dijeliti sve veći broj njegovih sunarodnjaka. Tako je zabilježeno da je Rabin Alkalaj, jedan od preteča židovskoga religijskog cionizma, tijekom posjeta Engleskoj 1852. za svoje ideje povratka Židova na Cion pronašao više pristaša među kršćanima nego među Židovima (Reinharz i Shapira, 1996: 43).¹⁷

Prvi kršćanski cionist koji je odigrao značajniju ulogu u promoviranju židovskoga pokreta povratka na Cion bio je anglikanski svećenik William Hechler (1845.-1931.). Hechler je 1884. objavio kratko djelo pod naslovom *The Restoration of the Jews to Palestine According to the Prophets* u kojem je predvidio skori povratak Židova u Palestinu koji će označiti početak ispunjavanja eshatoloških proroštava. Sam je pomagao ruskim Židovima da pred pogromima potraže utočište u Palestini. Hechler se 1895. preselio u Beč gdje je služio kao kapelan pri britanskom

pregledu nastanka kršćanske potpore cionističkom pokretu iz 1953. Sykes spominje “poganski cionizam” (*Gentile Zionism*), koji dijeli na “nereligijski cionizam” i “crkveni cionizam” (Sykes, 1953: 149, 152).

¹⁶ Lord Shaftesbury vjerovao je da će se Židovi prije povratka u Palestinu obratiti na kršćanstvo, što je pretpostavka i nekih kasnijih kršćanskih cionista. Među takvima valja spomenuti Blackstonea, koji je propovijedao obraćenje Židovima dok ih je poticao na selidbu u Palestinu. Prema njemu, Židov ima tri opcije: prva (i najbolja) jest prihvatanje Krista, druga je prihvatanje cionizma i selidba u Palestinu, a treća i najgora je asimilacija.

¹⁷ O ranom nastanku kršćanskog cionizma pisao je i B. Netanyahu te zabilježio da su kršćanski svećenici pola stoljeća prije nastanka cionističkog pokreta počeli očekivati ispunjenje proroštava Izaije, Jeremije i Ezekielia o židovskom povratku u pradomovinu (Netanyahu, 2000: 17-18).

veleposlanstvu. Sljedeće je godine Herzl objavio *Der Judenstaat*, koji je Hechler pročitao i zaključio da je “prorokovani pokret stigao” (Sykes, 1953: 154). Hechler se uskoro upoznao s Herzlom, te su postali bliski prijatelji i suradnici.¹⁸ Drugi kršćanski cionist koji je utjecao na Herzla bio je Amerikanac William Eugene Blackstone (1841.-1935.), koji je “nanovo rođen” u Metodističkoj crkvi, ogranku evanđeoskog kršćanstva u kojem uz biblijsku duhovnost važno mjesto zauzima socijalni aktivizam. Blackstone je u knjizi *Jesus is Coming* povratak Židova u Palestinu također protumačio kao znak skoroga Isusova povratka, premda je cionistički pokret ispravno shvatio kao sekularni pokret (Blackstone, 1908: 236-241).¹⁹ Na vijest o Herzlovoj (kratkotrajnoj) kolebljivosti glede odabira zemlje za uspostavu židovske države Blackstone je u Starom zavjetu označio mjesta na kojima se kao domovina židovskog naroda spominje Erec Izrael, tada Palestina, te tako označenu Bibliju poslao Herzlu, koji ju je čuvao do kraja života. Godine 1891. Blackstone je sročio peticiju predsjedniku Benjaminu Harrisonu kojom ga je pozvao da se na međunarodnoj političkoj pozornici zauzme za potporu “Izraelćanima” kako bi u drevnoj domovini Palestini obnovili državu. Peticiju, poznatu kao *Blackstone Memorial*, potpisalo je preko četiri stotine uglednih Amerikanaca, kršćana i Židova, među kojima i predsjednik Vrhovnog suda, glasnogovornik Predstavničkog doma, predsjedajući Povjerenstva za vanjsku politiku Predstavničkog doma i drugi (Brog, 2006: 100; Oren, 2007: 278-279).²⁰ Slična peticija poslana je predsjedniku Woodrowu Wilsonu 1916. (prema Brogu ista, uz dodatnih osamdesetak potpisa), što je možda pridonijelo njegovoj odluci da podrži Balfourovu deklaraciju (*Encyclopaedia Judaica*²¹ Vol. III, str. 737; Brog, 2006: 116-118). Wilson je kao sin prezbiterijskog svećenika odrastao u evanđeoskom ozračju, te potporu Deklaraciji povezuju s njegovom “kršćanskom vjerom utemeljenom na Bibliji” (Spector, 2009: 20-21). Ovdje valja spomenuti i J. F. Rutherforda (1869.-1942.), koji je 1925. objavio knjigu *Comfort for the Jews* u kojoj potiče Židove da revno prionu izgradnji Palestine, ali i pogane da im pomognu (Rutherford, 1925: 5), jer u cionističkom pokretu prepoznaje Božju naklonost prema Židovima (*ibid.*: 78). On na temelju Pisma naglašava da je Palestina židovsko vlasništvo, da se “Židovi sada opet okupljaju u Palestini ispunjavajući proroštvo”, ali smatra kako bez vjere u Boga njihov projekt obnove

¹⁸ Hechler, Nijemac po ocu, također anglikanskom propovjedniku, a Englez po majci, imao je dobre veze s političkim elitama obiju zemalja, pa je Herzlu uspio dogovoriti i prijam kod cara Wilhelma II. Za njega Brog kaže kako je bio prva osoba koja je cionizam predstavila europskoj političkoj eliti (Brog, 2006: 94).

¹⁹ Ova je knjiga prevedena na trideset šest jezika i postala je “jednom od najpopularnijih rasprava svoga doba” (Oren, 2007: 278).

²⁰ Oren napominje kako je potpisivanje te peticije predstavljalo prvu suradnju Židova i kršćana u povijesti u kojoj su uglednici dviju vjera skupa podržali židovsko potraživanje Palestine.

²¹ Dalje u tekstu *EJ*.

zemlje neće uspjeti (*ibid.*: 125-126). Rutherford je bio jedan od prvaka sekte Jehovinih svjedoka, a njegovo zanimanje za cionizam vezano je velikim dijelom za očekivanje ispunjenja biblijskih proroštava o posljednjim vremenima, što je jedna od glavnih značajki toga pokreta.

Religija i cionizam britanskih političara

Religijski autoriteti koji su podržavali ideju cionizma pozivali su se na biblijska proroštva i obećanja, a dominantna tema bila je okupljanje Židova u Jeruzalemu kao siguran znak približavanja posljednjih vremena. No što je s političkim autoritetima koji su omogućili da se ta ideja pretoči u političku stvarnost? Nimalo neočekivano, stimuliranje eshatoloških zbivanja se i ne nazire u njihovu političkom programu. To nikako ne znači da religijska uvjerenja nisu odigrala nikakvu ulogu u njihovu opredjeljivanju za cionizam. Naprotiv, gotovo je potpuno izvjesno da su britanski političari poput Lloyda Georgea, Arthura Balfoura te Marka Sykesa cionizam u određenoj mjeri podržali na temelju Biblije i kršćanskoga svjetonazora u kojem su odgojeni.²² Spector tako piše: “Poštovanje Biblije, Židova i Svete zemlje [...] bio je jedan od čimbenika iza objave Balfourove deklaracije od strane britanske vlade...” (Spector, 2009: 19). Slično opaža i Morris: “... mnogi iz imperijalnog kabineta, uključujući premijera Davida Lloyda Georgea i samoga Balfoura, dugo su bili pristaše cionizma iz protestantskih vjerskih i humanitarnih razloga” (Morris, 2008: 10). Referencije na religijski motiviran filosemitizam spomenutih političara u njihovim su biografijama uglavnom letimične i usputne (Dugdale, 1937: 159, 163 i 167), pa je danas teško zaključiti u kolikom je omjeru njihovo postupanje i mišljenje o židovskom obnavljanju nacionalnog doma u Palestini bilo uvjetovano vjerskim, a u kolikom omjeru nekim drugim čimbenikom, odnosno nastojanjem da se Bliski istok uredi prema interesima Velike Britanije. Tuchman smatra da je Lloyd George, kao i Balfour, velikim dijelom bio motiviran biblijskim razlozima, no L. George u svojoj autobiografiji to nije mogao priznati jer ju je pisao 1930-ih, kad bi povezivanje kršćanskih motiva s palestinskom politikom, koja je tada postajala sve problematičnija za Britance, bilo vrlo nezgodno (Tuchman, 1984: 337; Brog, 2006: 152-153). Da je Biblija bila pokretačka misao iza njegovih procionističkih stavova, nagovještava i Dugdale navodeći da je cionistički pokret potaknuo maštu premijera Lloyda Georgea “prvenstveno – Balfour je uvijek tvrdio – jer je poznavao Bibliju. Dan i Beer Šeba više su mu značili nego Teschen” (Dugdale, 1937: 163). Sykes za L. Georgea pak piše da je bio čovjek “za kojega možemo reći da ga je oblikovala Biblija” (Sykes, 1953: 189; vidi i Johnson, 1988: 427-428).

²² O kršćanskim motivima američkih predsjednika Willsona i Trumana za pružanje potpore Balfourovoj deklaraciji odnosno osnivanju Države Izrael vidi Brog (2006: 116-130).

Osobito je jasno kako je Arthur James Balfour (1848.-1930.), autor poznate Deklaracije, gajio posebnu naklonost prema židovskom narodu, u čijem su oblikovanju važnu ulogu odigrali njegov kršćanski odgoj i ljubav prema Bibliji. U Balfourovoj službenoj biografiji, koju je napisala njegova nećakinja Blanche Dugdale, na nekoliko se mjesta nalaze zapisi iz kojih se može protumačiti kako je ta uloga bila značajna. Na jednom od njih, pišući o Marku Sykesu, autorica opaža kako je “šteta [...] što je tako malo rekao o tome kako je [Sykes] postao obraćenik na ideju cionizma”, te nastavlja:

Čini se da je njegov prvi pristup bio na tragu Balfourova. “Njegovo katoličanstvo bilo je to”, rekao je Mr. Shane Leslie, “što je Marku pomoglo u razumijevanju židovske tragedije. Zanimao ga je etos pravoga Hebreja, a ne angliciziranog Židova” (Dugdale, 1937: 167).

Na kraju biografije Dugdale piše kako je Balfour pred kraj života izjavio da je najvrjednije što je u životu učinio bilo ono što je učinio za Židove (*ibid.*: 171). Povjesničar Christopher Sykes, sin Marka Sykesa, odbacuje mogućnost da bi ikakvi politički interesi bili od presudne važnosti za donošenje Deklaracije koja nosi njegovo ime te zaključuje: “Neko ozračje misterija još uvijek skriva, i vjerojatno će uvijek skrivati, podrijetlo toga najneočekivanijeg poteza [britanske] Države u našoj povijesti” (Sykes, 1953: 224). No nešto ranije, u istoj studiji C. Sykes podrobnije opisuje Balfourov religijski odgoj, predanost čitanju Biblije i njegovu duboku vjeru te nastavlja:

U godinama nakon 1917. Balfour se puno puta, pismeno i u javnim nastupima, izjasnio o cionizmu. Katkada se osvrnuo na religijski poticaj za svoje djelo, no nikad ga nije naglašavao. Više je volio prozaična objašnjenja (*ibid.*: 191-192).

Sykes dodaje i sljedeće znakovito opažanje:

Od motiva koje je taj zagonetni čovjek pokazivao svijetu najistaknutiji nije bilo hilijastičko uvjerenje kakvo je imao Hechler, nego ovozemaljski, svjetovni, škotski zdravi razum (*ibid.*: 192).

Christopher Sykes je, kako sam ranije napisao, oprezan u prikupljanju i tumačenju izvora (dio podataka dobio je iz razgovora s Balfourovim suvremenicima), pa je i uloga Balfourova religijskog uvjerenja u njegovu djelu u isto vrijeme i osvjetljena i prigušena; na trenutke se stječe dojam kao da koketira sa zločestom misli. Ipak, njegova potreba da Balfourove motive usporedi s Hechlerovima odaje njegovo viđenje toga predmeta možda više nego ikoji drugi napisani redak.

Svi motivi britanskih političara koji su začeli političko ostvarenje židovskoga “nacionalnog doma” u Palestini nikad neće biti do kraja istraženi. Ipak, kako vrijeme bude odmicalo, tijekom zbivanja koja su potaknuli znatizeljnog će povjesničara

neminovno vraćati na razmišljanja o njima i predlaganje raznih, katkad oprečnih teorija.²³ Vjerojatna sve veća uloga koju će kršćanski cionizam i u budućnosti igrati u bliskistočnim zbivanjima nedvojbeno će nadahnjivati nova istraživanja o njegovim korijenima.

Wingate: karika između vjerskoga, svjetonazorskoga i političkoga kršćanskog cionizma

Jedan od najvažnijih predstavnika kršćanskog cionizma iz vremena britanskog mandata nad Palestinom bio je Orde Charles Wingate (1903.-1944.), britanski obavještajni časnik i "otac Izraelske vojske" (M. Oren u Hazoni, 2006: 390-404).²⁴ Wingate je u Palestinu stigao 1936. godine sa zadaćom da kao vrstan arabist koji je prethodno službovao u Sudanu i Egiptu pomogne u smirivanju tamošnjih prilika. Ordeova fasciniranost Orijentom i arapskim svijetom povezuje se s činjenicom da je prvi rođak njegova oca bio *sir* Reginald Wingate, vrhovni guverner Sudana (1899.-1916.) te britanski visoki povjerenik za Egipat (1917.-1919.), a daljnji rođak s majčine strane legendarni T. E. Lawrence. Malo je tko od vođa palestinskih Židova od Wingateova dolaska očekivao išta dobro: tek još jednoga britanskog časnika koji je, uz tamošnjoj britanskoj administraciji inherentni protužidovski stav, bio i fasciniran Arapima.²⁵

Wingate je rođen 1903. u obitelji britanskih evanđelista. Djed William Wingate bio je uspješan poduzetnik koji je nakon iskustva "ponovnog rođenja"²⁶ napustio poslovnu karijeru i postao propovjednik evanđelja. Jedna od stvari koje je obraćenje s tradicionalnoga na evanđeosko, iskustveno kršćanstvo potaknulo u njegovu životu bila je ljubav prema Židovima. Naučio je hebrejski jezik te je dio misionarske službe proveo među siromašnim Židovima u Mađarskoj.

Ordeov otac George bio je časnik u Britanskoj vojsci. Tijekom vojne službe u Indiji i on je doživio slično duhovno iskustvo. George i njegova supruga Ethel su se nakon povratka u Englesku pridružili nenedominacijskoj evanđeoskoj zajednici u kojoj je naglašavana molitva, zajedništvo i prepoznavanje Božje milosti prema bi-

²³ O nekima od njih vidi Kasapović (2010: 67-69). Morris na jednom mjestu Balfourovu deklaraciju opisuje kao proizvod sračunatih britanskih interesa i predrasuda (1999: 73-76). Tuchman pak tvrdi suprotno: "Balfourovi su motivi bili biblijski, a ne imperijalistički" (1984: 310).

²⁴ Slično piše i Benjamin Netanyahu, koji začetkom Izraelske vojske smatra *Židovsku legiju* pod zapovjedništvom Žabotinskog, *Hašomer* iz 1920-ih, Wingateov SNS iz 1930-ih i *Židovsku brigadu* koja je u Drugom svjetskom ratu bila dio Britanske vojske (Netanyahu, 2000: 361).

²⁵ Glavnu riječ u britanskoj vanjskoj politici općenito su vodili orijentalisti koji su gajili "romantičnu sklonost prema arapskoj kulturi, osobito kulturi Beduina – 'plemenitog divljaka'..." (Bierman, 1999: 62).

²⁶ Vidi Ivan 2:3-6.

blijskoj objavi. Prve dojmove o svijetu i društvenom životu Orde je stekao u ozračju ispunjenu čitanjem Svetoga pisma, molitvom, pjevanjem psalama i razmišljanjem o Bogu. Priče o podvizima starozavjetnih junaka, skupa s bujnom maštom i vjerovanjem u Bibliju kao u štivo koje nije izgubilo ništa od svoje relevantnosti, u najranijoj su ga mladosti formirale za čitav život (Mosley, 1955: 10).

Tijekom školovanja na vojnoj akademiji u Wingateu se rodila radoznalost prema Orijentu. Godine 1926. počeo je učiti arapski jezik na Fakultetu za studij orijentalistike i odmah se pokazao izvrsnim studentom. Dekan Fakulteta i jedan od najpoznatijih britanskih orijentalista toga vremena *sir* Thomas Arnold bio je do te mjere impresioniran Wingateom da mu je preporučio nastavak studija negdje u islamskim zemljama. Orde je tako stigao u Egipat i Sudan.

U sljedećih nekoliko godina unaprijedio je znanje arapskoga jezika i stekao najviše zvanje vojnog prevoditelja i ispitivača. Upoznao je arapsku kulturu i mentalitet kao malo tko od Britanaca koji su službovali u kolonijalnoj administraciji. Tijekom vojne službe u Sudanu vodio je ekspedicije protiv trgovaca robljem iz Etiopije. Postavljajući im zasjede i progoneći ih, katkad je prelazio i u Etiopiju, što britanskoj vojsci nije bilo dopušteno. Rano je stekao vještine izviđanja i orijentiranja u prirodi, razvio sposobnost *ad hoc* improvizacije te pokazao značajke vrsnoga vojnika, izviđača i zapovjednika, ali i sklonosti prema samovolji i nepoštivanju hijerarhije. Ovo potonje usporavalo mu je napredovanje, pa je tek potkraj službe u Sudanu promaknut u čin satnika. Ekscentričan, odvažan i nemirna, avanturističkog duha, Wingate bi se katkad otisnuo u neobične i opasne pothvate. Tako je 1933. na devu obišao sudansku i libijsku pustinju u potrazi za mitskom oazom Zarzurom. Oazu nije pronašao, ali je njegova kartografska istraživanja područja objavio *Royal Geographic Society*. Te je godine upoznao Lornu Peterson, kojom se uskoro oženio. Neko su vrijeme živjeli u Khartoumu, a onda je u rujnu 1936. neočekivano premješten na dužnost u Palestinu. Bilo je to nekoliko mjeseci nakon što je ondje započeo veliki arapski ustanak protiv britanske uprave.

Pred polazak u Svetu zemlju Wingate nije imao izgrađeno političko mišljenje o arapsko-židovskom sukobu. Na brodu su on i Lorna počeli proučavati povijest i okolnosti tamošnjih zbivanja. Prva tri i pol mjeseca u Palestini živjeli su u hotelu Savoy u Haifi te dosta vremena provodili u čitanju, prikupljanju i analiziranju podataka. Zaključili su da je slika koju su o prilikama u Palestini prenosili drugi britanski časnici često bila groteskno iskrivljena. Letalna agresivnost Arapa predvođenih radikalnim jeruzalemskim muftijom Hadži Eminom Huseinijem nasuprot uzdržljivosti Židova bio je kontrast koji ih je iznenadio, jer su u službenoj dokumentaciji obje strane prikazivane podjednako krivima za sukobe. Otkrili su i da su optužbe o židovskom izrabljivanju domicilnoga stanovništva uglavnom neistinite. Židove se, primjerice, optuživalo da od lokalnoga arapskog stanovništva kupuju zemlju po ne-

realno niskim cijenama. U stvarnosti, zemlju su im po vrlo visokim cijenama preprodavali arapski lokalni moćnici, često muftijine pristaše i rodbina, koji su je prethodno za bagatelu kupovali od malih vlasnika (Sykes, 1959: 109), često uz prisilu. Arape koji bi svoju zemlju prodali izravno Židovima isti ti arapski preprodavači ubijali su pod optužbom da su izdajnici.

Ordea i Lornu zadivio je prosperitet židovskih naselja i pretvaranje stoljetne pustinje u plodne oaze. Saznali su da je od židovske marljivosti veliku korist imala i arapska zajednica i britanska administracija, no Britanija je usprkos tome nepopustljivo ograničavala broj židovskih useljenika. Istodobno se na useljavanje Arapa iz okolnih krajeva britanska uprava nije odveć obazirala premda su otamo, uz nomade, često dolazile i razbojničke skupine koje su pljačkale i raspirivale ustanak. Što su više otkrivali Palestinu, Wingate i Lorna više su pristajali uz Židove i ideju cionizma. S razumijevanjem političke, gospodarske i društvene situacije u Wingateu se probudio “retroaktivan učinak” biblijskih priča s kojima je odrastao: počeo je vjerovati u davna biblijska obećanja dana Izraelu. Odjedanput su Jošua, Gideon, Samson, Šaul i David postali junaci čije je bitke za židovski narod želio i sam nastaviti. Pristao je uz cionizam: ideal za čije ga je ostvarenje pripremalo sve dotadašnje životno iskustvo (Schmidt, 2011: 171).

Prvi utjecajni vođa palestinskih Židova s kojim je Wingate podijelio svoje novonastalo političko uvjerenje bio je David Hacoheh (1898.-1984.). Hacoheh je njegove riječi primio oprezno i nepovjerljivo. Pitao ga je poznaje li Židove i što je čitao o cionizmu. Wingate je odgovorio da je u životu upoznao svega nekoliko Židova; što se pak tiče cionizma, o toj temi postoji samo jedna mjerodavna knjiga, a to je Biblija i nju je temeljito proučio. Hacoheh je ostao osupnut, no pravi šok tek je dolazio. Wingate ga je upitao je li on pročitao Kuran. Jest, nešto malo.

“Ja sam ga prostudirao na arapskom”, nastavio je Wingate, “i to je gomila pompozne tlapnje. Kuran i Biblija ne mogu se ni usporediti. Samo budala bi se mogla kolebati pred izborom između pokreta utemeljena na Kuranu i pokreta utemeljena na Bibliji” (Sykes, 1959: 111-112, usp. St. John, 1962: 197).

Zabezeknuti Hacoheh je nastupajući kao istinski predstavnik cionizma, čija je važna odrednica bilo “njegovanje uljudnog poštovanja prema islamu”, s nekoliko lijepih riječi stao u obranu Kurana i muslimanskog proroka Muhameda. Wingate je odmahnuo rukom te se, zapostavljajući sva načela političke odmjerivosti svojstvene britanskim časnicima, deklarativno izjasnio:

Hacoheh, ovdje je na kocki sam vaš opstanak! Pomaganje vama u vašoj borbi smatram privilegijem i tome cilju želim posvetiti život. Uvjeren sam da je postojanje čovječanstva opravdano ukoliko je utemeljeno na biblijskim moralnim načelima. Tko se god usudi podignuti ruku protiv vas i vašega pothvata ovdje u Pale-

stini, njemu se treba suprotstaviti. Bilo da se radi o zavisti, neznanju ili izopačenoj doktrini poput one koja je vaše susjede pokrenula protiv vas, ili o “politici” zbog koje ih neki moji sunarodnjaci podržavaju, ja ću se s vama boriti protiv toga. Ali upamti, ovo je vaša bitka. Moj dio, koji, kako rekoh, smatram povlasticom, jest samo da vama pomognem (Sykes, 1959: 112).

Nešto kasnije, u razgovoru s glavnim obavještajnim časnikom Hagane Emanuelom Wilenskim Wingate je ustvrdio kako “ratno stanje vlada između Židova i islama” (*ibid.*: 113). Wingateova percepcija sukoba kao religijskog jasno je poveziva s njegovim viđenjem palestinskih zbivanja kao ispunjenja biblijskih proročanstava te, kako je Weizmann napisao u svojim memoarima, njegova gledanja “iz duhovne perspektive ne samo na probleme Palestine nego i čitavoga svijeta” (Weizmann, 1949: 398). U očima toga “zaljubljenika u Bibliju” Židovi su bili “... najčudesniji narod na svijetu, jedini narod koji je otkrio Boga...” (Sykes, 1959: 117). Wingateovi biografi, kao i suvremenici s kojima je surađivao, uglavnom nisu bili načisto s njegovim religijskim percepcijama, pa u literaturi koju sam pregledao (a to su gotovo sve autoritativne biografije) ta tema ostaje nedorečena, kao još jedna od Wingateovih neobjašnjivih bizarnosti, poput sklonosti da po kući hoda gol i tako dočekuje goste ili da jede sirov luk kao jabuku.

Wingateova gorljivost za ideju cionizma među palestinskim je Židovima smatrana krajnje neobičnom, kao i među britanskim kolegama, zbog čega su ga mnogi promatrali s nepovjerenjem i izbjegavali ga. Njemu pak nije previše smetalo što je ostao prepušten sebi i vlastitim domišljatim improvizacijama u obavljanju službe zbog koje je raspoređen u Palestinu. Skupa s Lornom, koja nije bila ništa manje predana ideji židovske državnosti, preselio se u Jeruzalem, odakle je počeo odlaziti u izviđačke izlete po Galileji. Posjećivao je kibuce ugrožene arapskim napadima, među kojima je najizloženija bila Hanita na granici s Libanom. Taj je kibuc od osnutka bio pod stalnom arapskom opsadom. Wingate je na izvidnička putovanja sa sobom nosio oružje, zemljovide i Bibliju te je, oslanjajući se na sve troje, osmišljavao taktike obrane o kojima je potom Židovima u okruženju počeo davati naputke. Stanovnici kibuca isprva su zazirali od britanskog obavještajca i sumnjali da možda traži skriveno Haganino oružje. Za kršćanski cionizam nikad nisu čuli da postoji. Iznimka je bio Wilenski, koji se s kršćanskim cionizmom susreo ranije i koji je nastojao uvjeriti suborce iz Hagane u Wingateovu iskrenost. “Ti i taj tvoj prijatelj (*hajedid šelha*)”, govorili su mu podrugljivo (*ibid.*: 114). Ipak, Wingate je uskoro stekao i Hacohe novo povjerenje, kao i povjerenje tajnika *Sohnuta* Moše Šertoka. Orde i Lorna su se kasnije osobito zbližili s Chaimom i Verom Weizmann. Chaim je Wingate opisao kao “fanatičnog cionista, koji je do takva pogleda došao ne uslijed nečijega osobnog utjecaja ili propagande, nego učinkom koji je cionistička literatura imala na njegovo duboko i cjeloživotno proučavanje Biblije” (Weizmann,

1949: 398). Godinu dana nakon dolaska u Palestinu Wingateova je ljubav prema židovskom narodu i potpora ciljevima cionizma postala jasna većini Židova s kojima je dolazio u dodir. Prozvali su ga *hajedid* (prijatelj) i “Lawrence od Judeje” (*ibid.*: 397). No mnogi su i dalje smatrali da je čudak.

Wingate i Specijalne noćne postrojbe

U Wingateu se do početka 1938. rodila ideja o osnivanju mješovite britansko-židovske vojne postrojbe pod njegovim zapovjedništvom. Bila bi to elitna, lako naoružana, pokretna jedinica za izvidanje i izvođenje iznenadnih ofenzivnih akcija na područjima koja nadziru Arapi, pod imenom Specijalne noćne postrojbe (*Special Night Squads*, SNS). Židovima, uključujući i neke kasnije visoke vojne časnike kao što je Moše Dajan, ideja o ofenzivnom ratovanju, umjesto dotadašnje Haganine taktike poznate kao *havlaga* (suzdržanost), bila je gotovo nezamisliva. Židovski odgovor na arapsko nasilje i terorizam dotad je gotovo isključivo bio defenzivnost (Mosley, 1955: 53-54; vidi i Weizmann, 1949: 397-398). I nadređeni su britanski časnici bili vrlo neskloni osnutku Wingateove postrojbe. Njezino bi oformljivanje značilo vojnu obuku i naoružavanje Židova, a upravo to je britanska uprava za trajanja Mandata nastojala spriječiti. Usprkos svemu kombinacijom inventivnih načina dosađivanja, rječite i pravovremene uvjerljivosti te drskog zaobilaženja hijerarhijske strukture Wingate je stekao potporu glavnoga zapovjednika britanskih postrojba na Bliskom istoku *sir* Archibalda Wavella. Zaprjeka ga je dočekala na neočekivanom mjestu. Mnogi židovski vođe dvojili su glede izvedivosti njegova plana, pa čak i mudrosti samoga pokušaja. Mnogi od njih iskreno su vjerovali kako je frontalni sukob s Arapima moguće izbjeći te kako je bolje popustljivošću nastojati ublažiti arapski bijes i s vremenom nekako pridobiti njihovu naklonost. Usto, dio njih još uvijek je bio oprezan s britanskim obavještajem, novopečenim cionističkim entuzijastom. Frustriran njihovom kolebljivošću i onim što je smatrao političkim utopizmom, Wingate se okomio na Šertoka riječima: “Šertok, zašto toliko vremena provodite koketirajući sa svojim neprijateljima, a zanemarujete pomoć prijatelja?” Šertoka pitanje nije ostavilo ravnodušnim. Skupa s Wilenskim uvjerio je protivnike projekta da Wingatea napokon počnu tretirati kao osobu od povjerenja. Židovsko političko vodstvo je nakon dugotrajne rasprave dalo suglasnost za osnutak Wingateove postrojbe te dopustilo da se u nju novače pripadnici Hagane (Sykes, 1959: 144).

Dok su se oni nadmudrivali, Archibald Wavell je neočekivano premješten u Englesku, a na njegovo mjesto postavljen je general Robert Haining. Wingate se opet našao na početku. Haining je bio zagovornik konvencionalnih metoda, a Wingateova zamisao o britansko-židovskoj postrojbi koja po Palestini goni arapske bande bila je sve samo ne konvencionalna. Pomoć je ovaj put stigla iz neočekivanog smjera.

U travnju 1938. arapski su ustanici intenzivirali napade na naftovod koji je povezi-
vao crpilišta u Iraku s lukom u Haifi. Te je sabotaže bilo teško spriječiti jer su vršene
noću, na terenu koji su britanski vojnici slabo poznavali i teško nadzirali. Osnutak
Specijalnih noćnih postrojba u kojima bi se borili mještani koji poznaju krajeve oko
naftovoda, a koje bi vodio britanski časnik s iskustvom gerilskog ratovanja, odjed-
nom je pragmatičnom Hainingu zazvučao kao dobra zamisao.

Wingate je za glavni stožer SNS-a odabrao kibuc Ein Harod, koji se nalazio
blizu naftovoda, na području na kojem je nekoć Gideon ratovao s Midjancima.²⁷
Nakon kratke obuke, u lipnju je izvedena prva akcija. Iskravši se neprimjetno iz
kibuca, Wingate je s deset britanskih i deset židovskih specijalaca zaskočio izne-
nađenu skupinu arapskih sabotera. Bilanca prvoga okršaja bila je nekoliko ubijenih
te nekoliko ranjenih i zarobljenih Arapa; napadi na naftovod na nekoliko su dana
prestali.

Usljebile su akcije protiv arapskih bandi za koje je Wingate izvidanjem i od
doušnika saznao da se okupljaju radi napada na kibuc ili naftovod. Uništeno je više
arapskih ustaničkih logora oko Hanite. Osobita novost bile su kaznene ekspedicije
na teroriste koji bi se nakon ubijanja i pljačke vratili u svoje domove. Arapski usta-
nici, kojima je donedavno bilo nezamislivo da bi se Židovi usudili noću izviriti iz
kibuca, a kamoli poduzimati borbene akcije, u svojim su selima i kućama postajali
metom Wingateovih noćnih osvetnika. Bile su to brutalne osvete, no Wingate je od
suboraca tražio da brutalnost ograniče na one koji su okrvavili ruke:

Ne vodimo rat protiv arapskoga naroda, nego protiv arapskih razbojničkih druž-
ina; suzdržimo se od okrutnosti i surovosti prema običnim Arapima. Grubi divljak
loš je vojnik; zato se morate s poštovanjem odnositi prema ženama, djeci i neduž-
nim pojedincima. No neka vam ni jedan krivac ne umakne (Mosley, 1955: 64).

Kombiniranjem obuke u kibucu i noćnih ophodnja koje su često završavale
okršajima Wingate je unovačene židovske borce pretvarao u elitne komandose. Na-
kon svega nekoliko tjedana obuke, u nekoliko su navrata porazili višestruko broj-
niju arapsku četu. Za Židove koji dva tisućljeća nisu išli u organizirane ofenziv-
ne akcije za svoju zemlju to je bila šok-terapija postizanja pozitivnoga vojničkog
imidža. Među Wingateovim borcima bili su Cvi Brenner, Jigal Alon, Moše Dajan i
Josi Harel. Psihološki i taktički temelj Izraelske vojske, prema Dajanu, postavio je
upravo Wingate: "On nas je naučio da prijeđemo ogradu; ne samo da branimo svoje
naselje nego da izidemo van i neprijatelja zaskočimo u njegovu brlogu" (Bierman,
1999: 93). Općenito je prepoznato da je Hagana velikim dijelom pod Wingateovim
utjecajem prihvatila načelo "agresivne obrane" (Morris, 1999: 148). Wingateove
"manje taktike" Dajan je kasnije pretvorio u ratne strategije (van Creveld, 2004:

²⁷ Vidi Suci 7:1.

13), pa je teško zamisliti da njegovo vođenje Šestodnevno rata, koji je započeo preventivnim udarom izraelskog zrakoplovstva na egipatske zračne baze, nije bilo nadahnuo i Wingateovim viđenjem obrane kao ofenzivnog djelovanja. Budući zapovjednici Izraelske vojske od Wingatea su naučili još toga: zaobilaženje zapovjedne hijerarhije, zanemarivanje protokola i uvriježenih metoda ratovanja, kreativnost u improviziranju te načelo da zapovjednici u bitkama uvijek idu ispred vojnika i motiviraju ih primjerom. Vojni povjesničar van Creveld navodi druge Wingateove lekcije, “manje ukusne, ali nužne” poput okrutnih i učinkovitih metoda saslušavanja zarobljenih terorista (van Creveld, 2004: 45-46). Bauer uz prepoznavanje Wingateove uloge kao “jednoga od glavnih kreatora hebrejske borbene sile u Palestini” smatra da je njegov glavni doprinos ipak bio u “inzistiranju da vođe cionizma i Hagane pruže političku potporu vojnom ogranku” (Bauer, 2001: 13).

Wingate je bio uvjeren kako su vojni uspjesi SNS-a dokaz da su biblijske borbene taktike još uvijek učinkovite te da se Bog koji se nekoć borio za Gideona i Davida danas bori za Židove u njihovu pokretu povratka na Cion. “Sam Bog nam daje da uništavamo neprijatelje Židova!” jednom je rekao suborcima koji su, odreda ateisti i pripadnici socijalističkih organizacija, ostali zatečeni tom tezom. Potom je pojasnio: “Jer neprijatelji Židova neprijatelji su svega čovječanstva!” (Beirman, 1999: 105). Pred polazak u akcije Wingate bi u Bibliji pronašao odlomke u kojima su opisani starozavjetni događaji vezani za dotično područje te bi ih pročitao suborcima. Dubina njegova uvjerenja o relevantnosti Biblije u aktualnim prilikama očitovala se u njegovim pokušajima da u bitkama primijeni biblijske taktike. Jednom je prilikom od Hagane dobio odgovor da mu ne mogu isporučiti toliki broj traženih šofera za planiranu akciju. “Nisam tražio šofere”, osorno se obrecnuo, “nego šofare, kao u Jerihonu!” (*ibid.*: 95). Wingate je tada htio napasti naselje pobunjenih Arapa tako što će ga njegovi vojnici opkoliti i zatrubiti u šofare, kao što je učinio Jošua za osvajanja Jerihona. No borcima Hagane zaduženima za logistiku nije bilo ni na kraj pameti da im je zapovjednik naložio prikupljanje ovnujskih rogova za bitku.

Usprkos povremenim nesporazumima i različitim svjetonazorima suradnja Wingatea i Hagane na projektu Specijalnih noćnih postrojba bila je zastrašujuće učinkovita. Među Arapima je zavladao strah. U svim područjima djelovanja SNS-a vojne su se prilike promijenile. Židovi su na bojnopolju preuzimali inicijativu, a njihova hrabrost, samopouzdanje i vještina ratovanja Wingatea su podsjećali na starozavjetne junake. S pijetetom je gledao kako se ispunjava njegova skrivena želja: SNS se preobražavao u zametak židovske vojske.

Po osnutku Države Izrael Izraelska je vojska nastavila razvijati Wingateovu strategiju ratovanja koja se temeljila na ofenzivnosti, te ne čudi da se Wingatea naziva ocem Izraelske vojske. Izraelske pobjede u Šestodnevnom i Jomkipurskom ratu, kojima je Bliski istok ušao u fazu u kojoj se i danas nalazi, njezin su učinak.

Manje je zamijećeno da se Wingateova vizija širenja židovske države ostvarila u još jednom aspektu: u stvaranju “gotovog stanja” (*fait accompli*) kao načina koloniziranja zemlje i ostanka na njoj. Wingate je tu metodu predložio u pismu *sir* Reginaldu Wingateu od 12. siječnja 1937. (Sykes, 1959: 122). Po njezinoj su primjeni danas najpoznatiji *mitnahalim*, židovski naseljenici Judeje i Samarije – uglavnom pripadnici izraelskoga nacionalnog religijskog korpusa.

Nedugo po smirivanju arapske pobune Wingate je premješten iz Palestine. Kad je tijekom Drugoga svjetskog rata napokon oformljena Židovska brigada, Weizmann je od Britanaca tražio da za njezina zapovjednika imenuju Wingatea, no nisu mu udovoljili. Wingate je kasnije službovao u Etiopiji, gdje je odigrao ključnu ulogu u pobjedi nad okupacijskim snagama fašističke Italije i povratku na vlast cara Hailea Selassiea. Nakon toga je vodio gerilski rat protiv Japanaca u Burmi, do 1944. kad je poginuo u zrakoplovnoj nesreći. Postrojbu koju je ondje osnovao nazvao je *Gideon Force*.

Iz vremena Drugoga svjetskog rata ostao je zabilježen i njegov razgovor s lordom Beaverbrookom, glasovitim protivnikom cionizma. Tijekom njihove polemike o cionizmu Beaverbrook je iznio neke svoje mišljenje. “Vaše mišljenje ne vrijedi ni pišljiva boba”, odgovorio mu je Wingate. “Ono što vrijedi je Božje mišljenje, a vi njega ne poznajete” (Weizmann, 1949: 399). Uvrijeđeni Beaverbrook žalio se Glavnom stožeru na časnika koji “okolo vrši propagandu za Židove”. Optužbe da propagira cionizam otežavale su mu napredak u karijeri, pa je dugo čekao promaknuće u čin general-bojnika (*ibid.*).

Wingateova karijera u Palestini otkriva nekoliko aspekata kršćanskog cionizma, od kojih bih ovdje izdvojio tri. Prvi je njegov golem utjecaj na bliskoistočne prilike, potpuno neproporcionalan maloj pozornosti koja mu se pridaje u politološkim istraživanjima. Drugi je eksponiranje nepovjerenja, nelagode i zbunjenosti koje je referiranje na biblijske teme pri promišljanju o političkim prilikama u Palestini izazivalo među Židovima. Kršćanski cionizam u Izraelu je danas neusporedivo poznatiji fenomen nego u Wingateovo vrijeme, no židovski oprez pred njim još je prisutan.²⁸ Treći je promjena iz pokreta koji je nadahnut eshatološkim mesijanskim očekivanjima i misionarskim radom u pokret koji je potaknut religijskim i svjetonazorskim bliskostima židovstva i kršćanstva, ali je dalje vođen onim što kršćanski cionisti percipiraju kao zajednički politički i strateški interes. U Wingateovo vrijeme to je bilo suprotstavljanje arapskim sabotazama u Galileji i zaštita galilejskih ki-

²⁸ Y. Ariel postavlja pitanje je li stav evangelikalaca prema Židovima, židovstvu i Izraelu odraz filosemitizma ili antisemitizma te zaključuje da nije ni jedno ni drugo (Ariel, 2002: 42). Ovdje valja naglasiti i kako je kršćanskom cionizmu sklonija izraelska politička desnica, a protivni mu se politička ljevica, kao i ortodokсни Židovi koji drže da je riječ o misionarskom kršćanskom pokretu.

buca od pljačke i ubijanja; danas je to zajednička kršćansko-židovska platforma suprotstavljanja globalnom džihadu²⁹ te sve jasnije artikulirana kršćanska spremnost uključivanja u sprječavanje da se ponove strahote Holokausta.³⁰ Srednjostrujaški kršćanski cionizam danas se rijetko temelji na aktivizmu radi ostvarenja biblijskih proroštava o posljednjim vremenima. Njegova dominantna tema su biblijska obećanja utemeljena na Savezu koji je Bog sklopio s Izraelom³¹ i duhovni dug koji Crkva ima prema židovskom narodu.³² Usto, većina denominacija prihvaća krivnju zbog stoljetnoga kršćanskog protužidovstva koje je dijelom dovelo do Holokausta te kršćanske pasivnosti tijekom nacističkog progona Židova. Neki oblik potpore židovskoj državi – koji uglavnom nije bezuvjetan kao u slučaju evanđeoskih zajednica – jedan je od znakova promjene toga stava.³³

Zaključak: kršćanski filosemitizam kao drevni religijski ili novi politički fenomen?

Razvoj kršćanske političke potpore Izraelu, kako smo vidjeli, može se povezati s novim tumačenjem riječi "Izrael" u kršćanstvu, ponajprije evanđeoskom, a kasnije i u dijelovima tradicionalnih denominacija. Kršćansko-židovsko religijsko zbližavanje, kao i političko savezništvo, nije očekivan razvoj događaja uzmu li se u obzir stoljeća loših kršćansko-židovskih odnosa koja nisu nagovještavala takav rasplet. No ni te odnose ne bi trebalo odveć simplificirati; oni nisu bili obilježeni sa-

²⁹ Robert Stearns iz *Eagles' Wings Ministries* razloge svojega procionističkog aktivizma povezuje s duhovnim iskustvom otkrivanja "židovskih korijena kršćanske vjere", što je tema iz Rim 11:16-18. No on potom objašnjava da je prijetnja današnjem svijetu "islamski ekstremizam", dok je Izrael prva crta obrane zapadnih vrijednosti (Spector, 2009: 1). S druge strane, godinama prije nego što je islam u Europi percipiran kao sigurnosna prijetnja, evanđeoski su kršćani podržavali Izrael, a protivili se protuizraelskim nastupima ne samo Arapa nego i svojih vlada.

³⁰ Usp. Hagee (2007: 171-187).

³¹ M. Hedding, dugogodišnji direktor ICEJ-a, naglašava kako razlog potpore Izraelu nije utemeljen na "proročkom dijelu Božje riječi", nego na nečemu "puno dubljem, a to su obećanja Božje riječi..." (Hedding, 2004: 5). Ulf Ekman, jedan od najpoznatijih europskih evanđeoskih teologa, piše: "Nisam Židov. Švedski sam kršćanin, ali sam cionist jer u Bibliji jasno vidim Božja obećanja židovskome narodu da će se vratiti u svoju pradomovinu. Ja sam, dakle, kršćanski cionist" (Ekman, 2004: 90).

³² *Bridges for Peace* u svome procionističkom programu u potpunosti naglašava duhovni dug kršćana prema Židovima (Wagner, 2003: 176).

³³ Vidi članak kardinala Waltera Kaspera u kojem piše i sljedeće: "Nažalost, morala se dogoditi šoa – zločin bez presedana, da bi se došlo do temeljnog preispitivanja pristupa. Nakon 1945. godine ono je nastupilo u svim glavnim crkvama. Na katoličkoj strani dogodila se odlučujuća prekretnica, deklaracija Drugoga vatikanskog sabora *Nostra aetate*. [...] priznanje Države Izrael od Svete Stolice i uspostava formalnih diplomatskih odnosa 1933. [treba pisati 1993.] godine bili su mogući samo na temelju *Nostra aetate*" (Kasper, 2010: 62-68).

mo polemikom i neprijateljstvom. Oskar Skarsaune, profesor crkvene povijesti na Norveškom teološkom fakultetu u Oslu, kritički se osvrnuo na neke drevne i srednjovjekovne kršćanske protužidovske spise, među kojima i na propovijedi Ivana Zlatoustog, te ih protumačio iz jednoga drugog kuta. On je primijetio da su mnoge protužidovske optužbe crkvenih autoriteta izrečene kao opomene vjernicima da se ne druže sa Židovima, da ne posjećuju sinagoge i ne sudjeluju u proslavama židovskih blagdana (Skarsaune, 2002: 436-443). Ne postoje izvori koji bi to izravno potvrdili, no sama ta upozorenja ukazuju na to da su se mnogi kršćani i Židovi na razini "običnih" vjernika jedni prema drugima odnosili sa srdačnošću i uvažavanjem. Njegova je teza da je među kršćanskim pukom postojao određeni filosemitizam, protiv kojeg su biskupi istupali iz straha od konverzije kršćana na židovstvo. U doba koje on opisuje Pismo nije bilo lako dostupno, no s druge strane nije bilo potrebno osobito opsežno poznavanje njegova nauka da bi se razumjela duboka povezanost kršćanstva sa židovstvom. Kasnije, u vrijeme pojave evanđeoskog kršćanstva, kad je Biblija postala ne samo dostupna nego i naglašavana kao jedino mjerodavno vjersko štivo, pojava kršćanskog filosemitizma zapravo je logičan slijed. Stari zavjet je, moglo bi se reći, judeocentričan, no i Novi je puno skloniji Židovima nego što bi većina onih koji ga nisu pročitali očekivala na temelju uvriježenih predodžbi. Poruka 11. poglavlja Pavlove poslanice Rimljanima ili Isusovih riječi iz Ivana 4:22 kod kršćana koji naglašavaju Pismo kao temelj svoje vjere i tumače ga doslovno lako može potaknuti simpatije prema Židovima. Na isti način starozavjetna obećanja o obnovi Izraela lako mogu potaknuti kršćanske simpatije prema židovskom državotvornom pokretu u Erec Izraelu. Nedvojbeno je da se upravo to i dogodilo, to jest da su, povijesno gledano, kršćanske simpatije prema Židovima, kao i prema njihovim političkim projektima u Palestini, izvorno vjerske, a ne političke. No kakvo je stanje danas? Je li današnje kršćansko-židovsko političko savezništvo u podržavanju Izraela i suprotstavljanju radikalnom političkom islamu posljedica religijskoga kršćanskog filosemitizma, teološki utemeljenog na biblijskom tekstu, ili obratno? To je pitanje na koje u postojećoj literaturi o fenomenu kršćanskog cionizma nisam pronašao jasan odgovor. Činjenica da je glavni nositelj kršćanskog cionizma i dalje onaj segment kršćanstva koji naglašava i doslovno tumači Bibliju ukazuje na to da je prva alternativa izglednija. Na nju upućuje i nastojanje protucionističkih, propalestinskih i nekih arapskih kršćanskih teologa da "dejudaiziraju" Bibliju, marginaliziraju Stari zavjet te opovrgnu kontinuitet između biblijskoga i modernog Izraela (Nerel, 2006: 24-27). U islamskom se svijetu kršćanske zapadne demokracije i Izrael od rata u Iraku 1991. sve češće percipiraju kao "križari i cionisti" koji vode vjerski rat protiv islama (Huntington, 1997: 249). Zapad ulaže velike napore kako bi se suzbilo takvo viđenje sukoba. U borbi s radikalnim islamistima zapadni svijet naglašava savezništvo s "umjerenim muslimanima, koji čine većinu islamskog svijeta". Huntingtonova je teza o "sukobu civilizacija" u lijevo-liberalnim politič-

kim krugovima anatema, a u znanstvenoj zajednici najčešće predmet kritike. Pokret kršćanskog cionizma pak šalje drukčiju poruku. Njihova bliskost s političkom desnicom (osobito nakon terorističkih napada 11. rujna 2001), bezrezervna potpora Izraelu, opravdavanje gotovo svih poteza izraelske vlade koji se odnose na sigurnosna pitanja i akcija Izraelske vojske, ideološko i političko protivljenje političkom islamu te kritika islamskih vjerskih dogmi³⁴ pridonose percepciji sukoba kao vjerskog, vjerojatno više od bilo kojega drugoga neislamskoga političkog aktera.

U kršćanskoj religijskoj misli koja se odnosi na Židove vjerska prosudba društvenih zbivanja nije nov ni neočekivan fenomen. Crkva je stoljećima u *političkoj katastrofi* židovskog naroda vidjela potvrdu svojih temeljnih dogmi.³⁵ No što reći na to da nositelji kršćanskog cionizma danas u *političkom uspjehu* židovskoga naroda prepoznaju potvrdu duhovnih načela iste te Crkve? Takav radikalni teološki zaokret, skupa s fenomenom da pripadnici jedne religijske zajednice dokazom vlastitih vjerskih premisa smatraju političke i vojne podvige pripadnika druge, vjerojatno je u povijesti nezabilježen fenomen.

LITERATURA

- Ariel, Yaacov. 2002. Philosemites or Antisemites? Evangelical Christian Attitudes toward Jews, Judaism, and the State of Israel. *Analysis of Current Trends in Antisemitism*. 20: 1-49.
- Barth, Karl. 2007. *Uvod u evangeličku teologiju*. Teološki fakultet "Matija Vlačić Ilirik". Zagreb.
- Bauer, Yehuda. 2001. *From Diplomacy to Resistance: A History of Jewish Palestine 1930-1945*. Varda Books. Skokie, Illinois.

³⁴ Vidi primjerice Hagee (2007), gdje autor uz povijesne, političke i sigurnosne razloge kršćanske potpore Izraelu navodi i vjerske, te daje kratki i kritički osvrt na povijest i dogme islama. O religiji islama kritički su pisali ili govorili neki od najpoznatijih autoriteta evandeoskog kršćanstva i kršćanskog cionizma, kao što su, uz Johna Hageeja, Mike Evans, Pat Robertson, Jerry Falwell, Ulf Ekman, Randall Price, Hal Lindsey i drugi.

³⁵ Prvenstveno se misli na uništenje Hrama 70. po. Kr. (koje je Isus prorokovao u Mateju 24:2), te na poraz Bar Kohbina ustanka 132.-145. nakon kojeg je uslijedilo veliko progonstvo (*galut*). Za primjer ranoga kršćanskog tumačenja tih zbivanja vidi primjerice Justinov *Razgovor s Trifunom* gdje autor podrazumijeva da su političke nevolje zadesile židovski narod u Palestini zbog nevjerovanja u Isusa: "I povrh toga, nakon što vam je grad osvojen i zemlja opustošena, ne samo da se ne kajete nego se usuđujete proklinjati njega [Isusa] i one što u njega vjeruju" (Justin, 2011: 189) Vidi i Euzebijeju *Crkvenu povijest* koja započinje osvrtom na "ono što je poslije napada na našega Spasitelja snašlo sav židovski narod" (Euzebije, 2004: 196). Od detaljnijih studija toga fenomena tu su već spomenuta djela O. Skarsaune *In the Shadow of the Temple*, S. Marcel *Verus Israel* te R. Pritz *The Church and the Jews through History*.

- Baumgärtner, Mathäus Matija. 1938. Entscheidung! *Entscheidung Für Christus und Sein Wort*, (1) 1: 3-4.
- Berković, Danijel. 2008. Kršćanski cionizam i tumačenje Staroga zavjeta. *Loci communes*, (1) 1: 63-92.
- Biblija, Stari i Novi zavjet*. 1987-2009. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Bierman, John i Colin Smith. 1999. *Fire in the Night: Wingate of Burma, Ethiopia, and Zion*. Random House. New York.
- Bjereld, Ulf i Ulf Carmesund (ur.). 2008. *Israel och Palestina: 60 år i våra röda hjärtan*. Hjalmarson & Högberg Bokförlag. Stockholm.
- Blackstone, William Eugene. 1908. *Jesus is Coming*. Fleming H. Revell Company. London i Edinburgh.
- Brague, Rémi. 2002. *Eccentric Culture: A Theory of Western Civilization*. St. Augustine's Press. South Bend.
- Bratt, James D. (ur.). 1998. *Abraham Kuyper: A Centennial Reader*. Eerdmans Publishing Company. Grand Rapids i Cambridge.
- Bray, Gerald. 1996. *Biblical Interpretation: Past and Present*. InterVarsity Press. Downers Grove.
- Brog, David. 2006. *Standing With Israel: Why Christians Support the Jewish State*. Front Line. Lake Mary.
- Brown, Michael L. 1997. *Our Hands are Stained with Blood: The Tragic Story of the "Church" and the Jewish People*. Destiny Image Publishers. Shippensburg.
- Chanan, Tomlin. 2006. *Protest and Prayer: Rabbi Dr Solomon Schonfeld and Orthodox Jewish Responses in Britain to the Nazi Persecution of Europe's Jews 1942-1945*. Peter Lang AG, International Academic Publishers. Bern.
- Drugi vatikanski koncil: dokumenti*. 1986. Kršćanska sadašnjost. Zagreb.
- Dugdale, Blanche E. C. 1937. *Arthur James Balfour, Volume 2 1906-1930*. G. P. Putnam's Sons. New York.
- Ekman, Ulf. 2004. *Älskade hatade Israel*. Livets Ords Förlag. Uppsala.
- Encyclopaedia Judaica, 2nd ed*. 2007. Macmillan Reference USA. Farmington Hills.
- Euzebije, Cezarejski. 2004. *Crkvena povijest*. Služba Božja. Split.
- Goldwater, Raymond. 2009. *Pioneers of Religious Zionism: Rabbis Alkalai, Kalischer, Mohliver, Reines, Kook and Maimon*. Urim Publications. Jerusalem.
- González, Justo L. 1987. *A History of Christian Thought: From the Beginnings to the Council of Chalcedon*. Abingdon Press. Nashville.
- Gorenberg, Gershom. 2000. *The End of Days: Fundamentalism and the Struggle for the Temple Mount*. Oxford University Press. Oxford.
- Hagee, John. 2007. *In Defense of Israel: The Bible's Mandate for Supporting the Jewish State*. FrontLine. Lake Mary.

- Havel, Boris. 2010. Zapadna orijentalistika: povijest i teologija s političkom misijom: uvod u kritičku analizu suvremene srednjestrujaške zapadne orijentalistike. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, (42) 1: 425-443.
- Havel, Boris. 2012. Povijest u Bibliji, tradicionalnom kršćanstvu i karizmatско-pentekostalnim zajednicama. *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, (10) 1: 19-42.
- Hazoni, David, Yoram Hazoni i Michael B. Oren (ur.). 2006. *New Essays on Zionism*. Shalem Press. Jerusalem i New York.
- Hedding, Malcolm. 2004. *The Basis of Christian Support for Israel*. International Christian Embassy Jerusalem. Washington.
- Heslam, Peter S. 1998. *Creating a Christian Worldview: Abraham Kuyper's Lectures on Calvinism*. Eerdmans Publishing Company. Grand Rapids and Cambridge.
- Huckabee, Mike. 2008. *Do the Right Thing: Inside the Movement That's Bringing Common Sense Back to America*. Sentinel. New York.
- Huntington, Samuel P. 1997. *The Clash of Civilizations and The Remaking of World Order*. Touchstone. New York.
- Huntington, Samuel P., Fouad Ajami, Kishore Mahbubani et al. (ur.). 1996. *The Clash of Civilizations? The Debate*. Council of Foreign Affairs. New York.
- Johnson, Paul. 1988. *A History of the Jews*. Harper Perennial. New York.
- Justin. 2011. *Razgovor s Trifunom*. Verbum. Split.
- Kabus, Ronny. 2006. *Jews of the Luthertown Wittenberg in the Third Reich*. Luther-Zentrum. Wittenberg.
- Kasapović, Mirjana. 2010. *Politički sustav i politika Izraela*. Politička kultura. Zagreb.
- Kasper, Walter. 2010. Kršćani i Židovi – jedan narod Božji. *Communio*, (36) 109: 62-68.
- Kedourie, Elie. 2004. *The Chatham House Version and other Middle-Eastern Studies*. Ivan R. Dee. Chicago.
- Kessler, Edward i Neil Wenborn (ur.). 2005. *A Dictionary of Jewish-Christian Relations*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Lebl, Ženi. 2003. *Hadž-Amin i Berlin*. Čigoja štampa. Beograd.
- McGrath, Alister. 2007. *Uvod u kršćansku teologiju*. Teološki fakultet "Matija Vlačić Ilirik" i Ex libris. Zagreb i Rijeka.
- Moreschini, Claudio. 2009. *Povijest patrističke filozofije*. Kršćanska sadašnjost. Zagreb.
- Morgenstern, Arie. 2006. *Hastening Redemption: Messianism and the Resettlement of the Land of Israel*. Oxford University Press. Oxford.
- Morris, Benny. 1999. *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict 1881-1999*. Alfred A. Knopf. New York.

- Morris, Benny. 2008. *1948: A History of the First Arab-Israeli War*. Yale University Press. New Haven i London.
- Mosley, Leonard. 1955. *Gideon Goes to War: The Story of Major-General Orde C. Wingate*. Charles Scribner's Sons. New York.
- Nerel, Gershon. 2006. Anti-Zionism in the "Electronic Church" of Palestinian Christianity. *Analysis of Current Trends in Antisemitism*, 27: 1-50.
- Netanyahu, Benjamin. 2000. *A Durable Peace: Israel and Its Place Among the Nations*. Warner Books. New York.
- Oren, Michael B. 2007. *Power, Faith, and Fantasy: America in the Middle East: 1776 to the Present*. W. W. Norton & Company. New York.
- Pritz, Ray. 2007. The Church and the Jews through History. *Mishkan: A Forum on the Gospel and the Jewish People*, 50-51.
- Ratzinger, Joseph. 2007. *Crkva, Izrael i svjetske religije*. Verbum. Split.
- Ratzinger, Joseph. 2010. *Teološki nauk o principima: Elementi fundamentalne teologije*. Ex Libris. Rijeka.
- Rebić, Adalbert. 2007. *Odnos između Židova i kršćana kroz povijest*. Kršćanska sadašnjost. Zagreb.
- Reinharz, Jehuda i Anita Shapira (ur.). 1996. *Essential Papers on Zionism*. New York University Press. New York i London.
- Robinson, Francis (ur.). 2010. *The New Cambridge History of Islam Volume 5: The Islamic World in the Age of Western Dominance*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Rutherford, Joseph Franklin. 1925. *Comfort for the Jews*. International Bible Students Association. Pittsburgh.
- Schmidt, David W. 2011. *Partners Together in this Great Enterprise: The Role of Christian Zionism in the Foreign Policies of Britain and America in the Twentieth Century*. Xulon Press. Jerusalem.
- Simon, Marcel. 1996. *Verus Israel: A Study of the Relations between Christians and Jews in the Roman Empire AD 135-425*. The Littman Library of Jewish Civilization. Oxford.
- Skarsaune, Oskar. 2002. *In the Shadow of the Temple: Jewish Influence on Early Christianity*. InterVarsity Press. Downers Grove, Illinois.
- Spector, Stephen. 2009. *Evangelicals and Israel: The Story of American Christian Zionism*. Oxford University Press. Oxford.
- Spero, Shubert. 2000. *Holocaust and Return to Zion: A Study in Jewish Philosophy of History*. Ktav Publishing House. Hoboken.
- St. John, Robert. 1962. *They Came from Everywhere: Twelve Who Helped Mold Modern Israel*. Coward-McCann. New York.

- Sykes, Christopher. 1953. *Two Studies in Virtue*. Knopf. New York.
- Sykes, Christopher. 1959. *Orde Wingate: a Biography*. The World Publishing Company. Cleveland.
- Sykes, Christopher. 1973. *Crossroads to Israel*. Indiana University Press. Bloomington.
- Tuchman, Barbara W. 1984. *Bible and Sword: England and Palestine from the Bronze Age to Balfour*. Ballantine Books. New York.
- Van Creveld, Martin. 2004. *Moshe Dayan*. Weidenfeld & Nicolson. London.
- Wagner, Clarence H. 2003. *Lessons from the Land of the Bible: Revealing More of God's Word*. Bridges for Peace. Jerusalem.
- Weizmann, Chaim. 1949. *Trial and Error: the Autobiography of Chaim Weizmann*. Harper & Brothers. New York.

Boris Havel

CHRISTIAN ZIONISM: EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF AN UNEXPECTED POLITICAL AND RELIGIOUS PHENOMENON

Summary

Christian Zionism is a political and religious phenomenon which has shaped the current Middle East to a very significant degree. Prompted by their religious beliefs, Christians played an important role in facilitating Jewish return to Zion, and in subsequent establishment, justification and defense of the State of Israel. Faith as motive behind Christian support of Israel became a more discussed topic during the recent years. That phenomenon was, however, usually superficially explored, particularly in Europe, where it was often perceived as a new and bizarre American excess, prompted by some other, non-religious and obscure interests. By inquiry in its history, this article demonstrates that such a view of Christian Zionism is largely incorrect. Christian Zionism can be traced all the way back to early 19th-century European and American Christian Evangelical movements. It grew out of a certain view of ecclesiology and literal interpretation of the Bible. The article suggests some explanations for reasons why it took so long for Christian Zionism to become recognized as a political and religious phenomenon, and argues that Christian Zionism by mid-20th century underwent a profound transformation. From an eschatological, proselytizing evangelistic movement it became more focused on ideology and geopolitical circumstances. The movement is still based on Christian religion, but support to the Jewish state is not focused on end-time prophecies any more. Among the main themes of the movement's current phase are recognition of Jewish and Christian common roots and civilizational proximity, fulfillment of Old Testament promises to Jews, resistance to global jihad, and Christian remorse for the horrors of the Holocaust. In conclu-

sion, Christian Zionism is probably an unprecedented interfaith phenomenon, which is, in spite of being complex, multifaceted, and multilayered, genuinely and primarily religious.

Keywords: Christian Zionism, Israel, Palestine, Middle East, Philo-Semitism

Kontakt: **Boris Havel**, Ministarstvo vanjskih i europskih poslova Republike Hrvatske, Trg N. Š. Zrinskog 7-8, 10 000 Zagreb. E-mail: boris.havel@mvep.hr